

Приета: 23.02.2015 г.

Преработена: 26.03.2015 г.

Одобрена: 04.05.2015 г.

ОТКРИТОТО ОБЩЕСТВЕНО ПРОСТРАНСТВО КАТО СИНТЕЗ НА МАТЕРИАЛНИ И ДУХОВНИ ЦЕННОСТИ И ГРАДИВЕН ЕЛЕМЕНТ НА ГРАДСКИЯ ЛАНДШАФТ

П. Александрова¹

Ключови думи: градски ландшафт, открито обществено пространство, културно наследство, комерсиализация, Европейска конвенция за ландшафта

РЕЗЮМЕ

Развитието на градската среда трябва да се стреми да подобрява ресурсите на съществуващото градско пространство, а не да ги застрашава. По-точното разбиране на историческата, архитектурна и социална значимост на отделните градски открити пространства и отношенията помежду им и към по-обширната градска зона – градския ландшафт, ще помогне за засилване на социалното взаимодействие и насърчаване на общественото развитие и ще допринесе за осъществяване на икономически цели и дейности. Нуждата от достъпно и приятно открито пространство е израз на легитимните стремежи на жителите на града за подобряване качеството на живот, за усилване на социалната кохезия и чувството за сигурност. Възприемането на ландшафта от хората би трябвало да се анализира от гледна точка както на историческото му развитие, така и от съвременното му значение.

Разгледана е връзката между градския ландшафт и откритите пространства и влиянието им върху качеството на живот на обществото и устойчивото развитие.

1. Какво е градски ландшафт²?

Светът се състои от множество ландшафти. Голяма част от тях са резултат на миналите и сегашни взаимодействия на човека със заобикалящата го среда. Развитието

¹ Петя Александрова, арх. докторант, кат. „Градоустройство”, УАСГ, бул. „Христо Смирненски“ № 1, 1046 София, e-mail: pyotova@mail.bg

² Ландшафт (нем.) – пейзаж

на производствените техники в областта на земеделието, горското стопанство и промишлеността, промените в градското планиране, транспорта и другите видове инфраструктура, туризмът и потребителското поведение ускоряват трансформацията на тези ландшафти, като могат да имат отрицателно въздействие върхо тяхното качество и полза. Това не засяга само ценните природни пейзажи, но най-вече дава отражение върху всички видове културни ландшафти, особено тези, които са основен елемент на градската среда.

Какво, всъщност, е градски ландшафт? По данни на повечето теоретични, концептуални и методологични подходи, към ландшафта се причисляват природни и селскостопански площи. За много хора представата за ландшафт също е свързана с естествена природа или аграрни терени. Европейската конвенция за ландшафта [1] ясно определя, че градските площи са ландшафти, независимо дали имат забележителни отличителни черти или са деградирани. Това са места, в които хората живеят и са живели, изграждали са житейския си опит и знания, развитието си като отделни личности и като членове на обществото като цяло. Ландшафтите са среда на човешките спомени, житейски сюжети, движения и пътувания по вода и по суша. По-значително и концентрирано движение се наблюдава от селото към големия град, където събитията и личностните взаимоотношения са по-интензивни. В този смисъл, на основата на дефиницията за ландшафта, изложена в Конвенцията [1], „градският ландшафт“ може да се разбира като „урбанизирана територия, чийто характер и елементи са резултат от действие и взаимодействие на природни и/или човешки фактори“ (чл. 1 – дефиниции). С изключение на някои дребни детайли, научното обяснение на градски ландшафт се припокрива с изрза „градска морфология“, „градски образ“ и дори „голям град“.

Как може градският ландшафт да бъде разпознат, тълкуван и управляван? Дебатите, свързани с въпроса какво определя един град, са безкрайни. Понастоящем може да се диференцират три различни модела, свързани с урбанизацията: „компактен град, периурбанизация, отнасяща се към периферните терени на големите градове и селска урбанизация в резултат на разпространението на градски елементи в селските територии“ [5]. След ратифициране на Европейската ландшафтна конвенция се поема ангажимент по прилагане на дейности и мерки за опазване, подобряване и обогатяване на ландшафта. Може би най-голямото предизвикателство е определянето му като „ключов елемент за лично и социално благополучие“ [1].

Изучаването на градските ландшафти в Центъра за ландшафтни и териториални науки в Андалусия, което е започнало с проект, съсредоточен върху група от малки и средни градове в областта, в рамките на Транснационална кооперативна програма, е фокусирано върху две приоритетни теми, отнасящи се за понятието градски ландшафт:

- „цялостен градски образ“ или външен градски ландшафт;
- „градска сцена“ или вътрешен градски ландшафт [5].

И в двата случая ландшафтният характер е постигнат като комбинация от различни особености (взаимоотношения между застроени и открити пространства, разпределение на обеми, текстури и доминиращи цветове и т.н.) и тяхната оценка според ползата за местното общество и посетителите.

Цялостният градски образ или външният градски ландшафт, чието въздействие се оценява в Европа след късното Средновековие, е анализиран на основата на неговата обща композиция, силует и главни забележителности, неговите фасади и периферии, неговия достъп и редица визуални възприятия на града, погледнат отвън (фиг. 1).

Фиг. 1. Външен градски ландшафт или цялостен градски образ на град Смолян, България

Градската сцена или интериорният градски ландшафт е дефиниран като „*качество (пространствено, функционално и картинно) на открито обществено пространство*“ [5]. За да бъде разбрано и възприето, трябва да бъдат взети предвид няколко особености: архитектурата, непосредствено обграждаща обществените пространства, тяхната обработка и оборудване, градската зеленина и използването (частно или обществено) на тези открити площи (фиг. 2).

Фиг. 2. Вътрешен градски ландшафт – Львов мост, гр. София

Осъзнаването и оценката на много от аспектите, включени в този подход към градския ландшафт, традиционно са изучавани с отношение към градовете, но рядко са били включвани в унифицирана кохерентна визия, тясно свързана с общественото възприятие. Може би най-малко изученият аспект е общественото използване на градските пространства с поглед, отиващ отвъд простия утилитаризъм. Това вероятно е главният принос, който може да бъде постигнат чрез прилагане на понятието ландшафт, по начина, по който е интерпретирано в Европейската конвенция за ландшафта [1].

Такава интерпретация се налага от съвременния образ на градските пространства, така както се възприемат днес, получен като резултат от малко- или голямомасабни етични и естетични решения или дори липса на такива, които са напластени от най-старите форми на селището до настоящето, дължащи се на липса на планиране или политическо виждане. Има много примери на планове, които са частично или напълно провалени, когато градското развитие е преминало през обединяване на жилищни площи, без никаква политика на жизненото пространство, но по-скоро използване на градските площи, както диктува бизнесът и спекулата. През последните 50 години с нарастването на това явление намаляват в обратна пропорция архитектурните и градоустройствените качества на новите творби. В този контекст е добре да се включат преди всичко обикновените граждани в изпълнението на принципите на Конвенцията като ползватели на градското пространство, идея, оформяна от древни времена и най-после споделена от Витрувиус в неговата „De Architectura“, където подчертава, че *„сградите трябва да осигуряват не само стабилност и удобство, но също така и усещането за достойнство, благоприличие и елегантност“* [4].

2. Откритото обществено пространство в града

2.1. История и традиции

В продължение на дълъг исторически период от самото им създаване до началото на двайсети век градските публични пространства са изградени с подчертано затворен характер, чиято неправилна или геометрична форма е определена от разположението на сградите, а те от своя страна са проектирани и оформяни, така че адекватно и хармонично да взаимодействат със заобикалящата ги среда. Изграждането на открити обществени пространства в градовете е определено от нуждата да се осъществят три основни функции: търговия, религиозни церемонии и най-вече проявата на демокрация в обществено-политическите отношения. Сърцето на много европейски градове е главният градски площад, пряк наследник на Гръцката агора, оригиналният модел на демократично публично пространство. Много страни по света понастоящем развиват и изтъкват културата на откритите обществени пространства.

Обръщайки се към публичните пространства в древността (фиг. 3), ясно виждаме, че Гръцката агора и Римският форум изпълняват социалната функция, за която са проектирани. В тези специфични случаи градският ландшафт се адаптира към човешкия мащаб. Това са пространства, в които животът на обществото израства и се изявява. Това са места, които изцяло изразяват значението и функцията на града, т.е. те хуманизират индивидите, включвайки ги в общ съвместен проект. Пространствената организация, сградите, хората и дейностите, провеждани в публичното пространство, формират неразривна цялост. Всички тези елементи изковават неговия характер, правят го разпознаваем и го отличават от всички останали места.

Фиг. 3. Римски античен форум, гр. Стара Загора

Градското пространство в европейския град е уникално наследство, продукт на обществото, в което обитателите са били граждани, а не тълпа. Стоиците площи, които оформят образа на градовете в Европа, са места, свързани със събития и драми, които са белязали историята на европейското население. Те също са необичайно свидетелство на развитието на градската архитектура. Това историческо наследство не е получило през годините вниманието, което заслужава. Изпълняването на препоръките на Съвета на Европа по отношение на откритите градски пространства [2] изисква културно усилие и проучване за възстановяване на историята на това, което можем да наречем “архитектура на общественото пространство”, което е дефинирано от Гордън Кулен като „градски пейзаж“ [Gordon Cullen, „Townscape“], “изкуство на взаимоотношения” [3], архитектурно-художествена композиция, чиито елементи са откритите пространства и отделните сгради.

2.2. Съвременни тенденции

Модерният градски дизайн разрушава традиционния начин на създаване на обществено градско пространство. Градските центрове в момента се разширяват много бързо, до степен, без прецедент в човешката история. Това включва социално-икономически промени, които са все по-ориентирани към глобализацията. Под влияние на този процес „съвременната западна култура получава изобилие от нови глобални референти и изопачените обществени пространства процъфтяват и се превръщат в затворени пейзажи“ [6]. На пръв поглед изглежда, че те отговарят на идеята за „свободни пространства, обхващащи широка гама от обществени и частни зони както в исторически градове, така и в нови общности, които осигуряват условия за различни дейности, склонни да се променят като време и използване на територията“ [2–1.2.]. Обаче много такива места, въпреки комбинирането на тези характеристики, са резултат от проучен, предвиден и добре обмислен тип на развитие, който единствено може да продуцира стандартизиран ландшафт. Ценностите, изграждащи истинския типичен пейзаж, се заменят с нови уеднакви стойности, които се повтарят навсякъде и които развиват

ландшафтната идентичност. Човешкият мащаб на традиционните публични пространства е заменен с друг, непропорционален мащаб, основан на търговски интереси, с ясна цел за насърчаване на консумацията.

Днес градските обществени места са компрометирани. През последните няколко десетилетия те са станали силно комерсиализирани и този процес вече обхваща градските площади и други открити пространства. Много публични пространства са заменени от частни и полуобществени сгради, чието основно предназначение е да увеличават потреблението (фиг. 4). От друга страна, наличието на обществени пространства предразполага взаимодействие между хората и създава чувство за принадлежност към градското общество. За съжаление, комерсиализацията разделя обществото на по-малки целеви групи, и в крайна сметка разделя хората от различни социални класи. Богатите потребители са по-добре дошли, защото съвременното градско развитие е силно фокусирано върху материализма.

Фиг. 4. Улични сергии в Несебър, Стария град

Обществените пространства култивират специфична форма на ландшафт, в която главна роля има човекът. Действително ли обаче обществените пространства са проектирани за гражданина? Улесняват ли те качеството на социалните контакти? Оправдават ли очакванията на обществото или напротив, са подчинени на техническата и административната власт, която обикновено просто следва специфичната динамика на пазарната икономика?

Обществените пространства в големите градове, които съставляват голяма част от ежедневиия пейзаж за много хора, постепенно са се превърнали в „търговски центрове“,

които категорично налагат своето присъствие и организационни условия толкова много, че най-простото събитие на използване на публичното пространство се превръща в акт на консуматорство. Исторически центрове, пешеходни площи, транспортни зони и обикновени градски улици в действителност са превърнати в пазари с единствена дейност – консумацията (фиг. 4). Тази пространствена организация определя ежедневно пейзажа, в който всеки преживява своя житейски сюжет. От друга страна, *„качествени пейзажи се пазят като крепости в места, слабо засегнати от глобализацията, превърнати в живописни кътчета“* [6].

Във всички случаи потреблението и свързаните социално-икономически и културни механизми предизвикат широко мащабно социално признание, така че тази гледка на пейзажа е напълно приета и оценена. Потреблението има силно влияние върху съвременната култура с последици в няколко области – от организацията и естетиката на градските пространства и следователно техния ландшафт, до социалните нагласи и подходи, чрез оценка на качеството на живот, напредъка и специфичната оценка на ландшафта.

3. Културното и природното наследство в ролята на „духовен трамплин“ за възприемане на общественото пространство и градския ландшафт

Взгледите за взаимоотношенията между човека и жизненото му пространство, осигуряващи на всеки индивид *„правото да се наслаждава на ландшафта, включително и на градския пейзаж“*, са детайлно отразени в принципите на Европейската ландшафтна конвенция [1]. По тази причина приложението на Конвенцията налага установяване и изпълнение на мерките за възстановяване на взаимоотношенията между гражданите и техните градове, отговорност, която би трябвало да бъде по-изявена в големите градове, където ритъмът на живот и разстоянията в значителна степен допринасят за отчуждението и социалната дезинтеграция. Това е нова концепция на отношения на междуградските пространства, приспособена да развива нов начин на действие, чрез който институциите и специалистите работят за населението, а не обратното. Това е принципът, който определя избора на проекти, които трябва да бъдат споделени с гражданите, подтиквайки ги да се включат в приемането на решения, свързани с използването на земята. Чрез вземането на активно участие в необходимите промени местните общности поемат отговорност за устойчивостта на проектите, засягащи техните територии.

Правата, включени на всички нива на политика и правителствени организации по отношение на използването на земята, трябва да бъдат поверени на гражданите за *„създаване на публично усещане за стойността на ландшафта чрез осигуряването им с необходимите инструменти за вземане на ръководна роля с пълно осъзнаване на техният отговорности“* [4].

В новата концепция за града, неговите покрайнини, предградия и периферни краища има два критични момента за ориентация, с които населението би трябвало да може да се идентифицира, защото те са свързани с неговата историческа принадлежност /паметници и свидетелства за местни събития и истории/. Има убедителни знаци за разпознаване на градските места, които логично са жизнено важни за планирането на градската тъкан и за идеите на ландшафта и които са свързани с функционалните аспекти на града, където индивидът постоянно получава смяна на визуалните възприятия.

Фиг. 5. Взаимоотношения между околната среда – фактор култура и елементите на благосъстоянието

Една успешна стратегия за развитие или оформяне на нови места за срещи е да се използва културното наследство, като се има предвид, че местата със силна историческа идентичност привличат хората. От друга страна, градското планиране, базирано на краткосрочни икономически фактори, увеличава риска за приватизация на общи пространства и хомогенизиране на обществени места. Каквото и да е случаят, историческият контекст рано или късно се изгубва (фиг. 5).

Свободните зелени зони, дали затворени или открити, представляват ключовото средство за създаване на нови връзки между пространствата за ремонтиране, „съшиване“ на тъкан от градски пейзажи и възстановяване качеството на взаимоотношенията с естествената околна среда. Растителният компонент, независимо дали е доминиращ или е ограничен до естетическо приложение, посредством подхода „единство в многообразието“ изпраща послания в градските пространства, които са дълбоко позитивни и повишават качеството на живот за населението.

4. Европейски опит

„Градският пейзаж е не само композиция от сгради, но също така и сплав от идеологии и истории, материализирана във физическата форма на града“ [2]. Устойчивостта на ландшафта предполага да се създаде нещо издръжливо и трайно в дългосрочна перспектива, което в същото време е гъвкаво и пригодно. Има много добри европейски примери за промени, които осигуряват живот и смисъл на общественото място. Един такъв пример е Малмьо в южната част на Швеция, където се работи стратегически за създаването на места за срещи в града, където хората може да се събират. Една от целите е фокусирана върху интеграцията, тъй като много от жителите са чужденци. Голяма част

от имигрантите са изразили необходимост от "места за прекарване на времето, без да плащат много и без да бъдат принудени да консумират". От жизнено важно значение е по този начин да бъдат защитени градските обществени места. За да се случи това, трябва да се познава тяхното минало и да се внимава какво се случва с тях днес, както и в бъдеще. В края на краищата, те гарантират, че градът е тук за всички и всеки е добре дошъл при равни условия.

Столицата на Литва, Вилнюс и околностите му са голяма атракция от векове поради тяхната природа, ландшафти и хармония с архитектурното наследство. Един от решаващите фактори, които улесняват различното тълкуване и подходящото оценяване на възможностите на литовските исторически паркове и ландшафти, е сътрудничеството с Европейския институт за културни маршрути в Люксембург. Десет години, след като Литва възвръща своята независимост, литовското Министерство по културно наследство няма решение какво да направи с почти 1 000 исторически парка в страната, повечето от които са били изоставени или лошо поддържани през предходните 50 години, с изключение на няколко от тях. Как да постъпят, за да осъзнат хората тяхната стойност? Какво е мястото на литовските исторически паркове в цялостния контекст на европейските паркове? Международен екип от специалисти, основаващ методите си на работа върху културните маршрути на Съвета на Европа, съвместно с литовски специалисти по културно наследство си поставят за цел да променят гледната точка на хората върху историческите паркове и ландшафтите.

Докато в края на хилядолетието професионалистите по закрила на литовското наследство все още трябваше да доказват, че историческите паркове са също толкова ценни, колкото сгради, дворци и църкви, след десет години сътрудничество с Института, парковете и ландшафтите постепенно станаха обекти на престиж, символ на качеството и „модни икони“.

Фиг. 6. Град Вилнюс, Литва

„Хартландс“ е дизайнерски проект за 35 милиона лири, ръководен от обществеността, който ще преобразува най-изоставения градски район в графство Корнуол (Англия) в истински вдъхновяващ културен ландшафт. Философията на ландшафтния и архитектурния дизайн е двойно фокусирана върху историческата чувствителност и обществената визия, в резултат на което с помощта на международни стандарти се работи за семействата, фирмите и посетителите на този уникален регион на Обединеното кралство. Върху площ от 19 акра (почти 8 ха) ще се предлага целогодишно грандиозно културно преживяване във вид на атракционен парк, от което ще се възползва местното

население, туристите и бизнесът. Изложения, градини, водни атракции, алеи и новосъздадени художествени произведения ще кореспондират с уникалния ландшафт на Корнуол, природата, културата и наследството. Водещо участие в проекта имат децата от местните училища, които заедно с дизайнерите интерпретират теми от корнуолската култура и фолклор.

Фиг. 7. Проектът „Хартланд“, гр. Корнуол, Англия

Опирайки се и на други европейски примери като Рим, чието градско развитие е било дезорганизирано поради липсата на какъвто и да е план за развитие, можем да направим изводи и да извлечем ползи от чуждия опит.

Рим разполага с изобилие от зелени площи, обхващащи исторически и археологически паркове и екстензивни провинциални територии със селскостопански дейности. Най-мощабни проекти, осъществени с местно гражданско участие, са предвидени за подобряване на зелените площи. Населението участва в мерките за защита на природните ландшафти чрез свои местни комитети и сдружения. Пресен пример е възстановяването на зелената площ на Parco di Tor Fiscale заедно с Parco dell'Appia, които сега се управляват с граждански комитет и са станали места за срещи, събития и социални контакти.

5. Изводи

Термините „открито обществено пространство“ и „градски ландшафт“ са до известна степен различни понятия, но няма смисъл да се говори за градски ландшафт, без да се споменава открито пространство, както и обратно. „Зелено пространство“ също се използва в подобен контекст, но това е по-скоро събирателен термин за всички паркове, градини и други места в града, където доминира зеленината. Под „открити пространства“ в градска среда се разбират обикновено отделни места като паркове и площади, вариращи по големина и форма. В някои текстове и проекти на Съвета на Европа този термин се разглежда в по-широк и всеобхватен смисъл като една „непрекъсната матрица от незастроени площи в градските райони“ [2], включваща улиците и пространствата около сградите. По този начин всички те са в една непрекъсната връзка помежду

си и свързват града със заобикалящия го пейзаж. Може да се стигне и още по-далече, като се включат всички значими външни територии, които попадат под влиянието на градската зона, но са извън нейните граници.

Идеята за „матрица от незастроени площи“ ни доближава до концепцията за ландшафта, но не напълно. Градският ландшафт обхваща и сградите, които имат съществено значение за неговото дефиниране, но това също не покрива изцяло неговата същност. Ландшафтът не е просто сума от съставни части, а включва и тяхното съчетаване и взаимодействие, както и смисъла и ценностите, които съдържа от гледна точка на обществото.

Въпреки впечатляващите паркове и площади, създадени през близкото минало, въпреки идеите, взети от по-далечното минало като агора, форум, търговски център, пешеходна зона, значението, стойността и ролята на откритите пространства често са пренебрегвани, а приносят им за качеството на живот на хората – игнориран. Осъзнаването на тяхната естетична, екологична, образователна и социална роля ще е крачка в насърчаване развитието на обществото и в подкрепа на икономически цели и действия. Макар че са превърнати в днешните „храмове на консумацията“, откритите обществени пространства крият своя голям духовен потенциал и склонността към комерсиализация може да добие нови измерения чрез използване на културното наследство и предлагане на забавления и атракции, поднесени интелигентно с информационна, възпитателна и образователна цел.

Концепцията за градски ландшафт е на път да направи еволюционен скок след ратифицирането на Европейската конвенция за ландшафта, където се подчертава, че *„ландшафтът е фактор за формиране на местни култури и той е основен елемент на Европейското природно и културно наследство, допринасящи за човешкото благополучие, консолидацията на Европейската идентичност и устойчивото развитие.“* [1]. За да се придаде смисъл на тази постановка, е необходимо да се осъзнаят принципите за подобряване качеството на ландшафта. В тях е заложено разглеждане на територията в неделима цялост; извършване на фундаментални предварителни проучвания, анализи и оценки; определяне на стратегиите на ландшафта на всяко административно равнище и интегрирането им в териториалната политика; насърчаване на общественото участие; прилагане на взаимна помощ и обмен на информация между специалисти и участници. Всяка стъпка, действие или проект трябва да води до подобряване на качествата на ландшафта или поне до запазването му, за да бъде гарантирана неговата устойчивост и ролята му на стабилна основа, върху която обществото изгражда живота си.

ЛИТЕРАТУРА

1. Европейска конвенция за ландшафта.
2. Текстовете на Съвета на Европа.
3. *Fera, G.* Urban space, a true European heritage. Futuropa magazine 3/2012.
4. *Alessandro, M.* Urban landscape and quality of the living environment. Futuropa magazine 3/2012.
5. *Naranjo, Fl.* Public space and urban landscape. Futuropa magazine 3/2012.
6. *Cruz Perez, M.* Public spaces and closed landscapes. Futuropa magazine 3/2012.

OPEN PUBLIC SPACE AS A SYNTHESIS OF MATERIAL AND SPIRITUAL VALUES AND A BUILDING BLOCK OF THE URBAN LANDSCAPE

P. Alexandrova¹

Keywords: urban landscape, open public space, cultural heritage, European Landscape Convention

ABSTRACT

Urban development should seek to enhance existing urban space resources rather than threaten them. The closer understanding of the historical, architectural and social significance of particular urban open spaces and their relationship to each other and to the wider urban area – the urban landscape, will help to support the social interaction and foster community development and will contribute to the economic objectives and activities. The demand for open space expresses the legitimate aspirations of urban inhabitants to an improvement in their quality of life, as well as to increased social cohesion and feelings of security.

The perception of landscape by the public should also be analyzed from the viewpoint of both its historical development and its recent significance.

This work considers the relationship between the urban landscape and the open spaces and their impact on the community well-being and sustainable development.

¹ Petia Alexandrova, Arch. PhD student, Dept. “Urban Planning”, UACEG, 1 H. Smirnenki Blvd., Sofia 1046, e-mail: pyotova@mail.bg